

HET ONBESCHRIJFELIJKE

Wonderen naast het aardse

© Bibliographisches Institut F A Brockhaus Mannheim

Tom Tak
Voorjaar 2005

HET ONBESCHRIJFELIJKE

Wonderen naast het aardse

Tom Tak
Voorjaar 2005

'Het onbeschrijfelijke, hier is het gebeurd.' Het zijn de slotwoorden van Chorus Mysticus in Faust II. De geleerde Faust, die zijn ziel aan de duivel heeft verpand, wordt door engelen gered en vaart naar de hemel. Goethe noemt de vergankelijkheid van het leven niet meer dan een allegorie. Lichamelijke en geestelijke beperkingen zijn niet blijvend. Er wacht Faust een grootse, liefderijke toekomst ... *das Ewig-Weibliche zieht uns hinan*. In een aantekening van 13 augustus 1829 schrijft Goethe ook nog dat in de hemel volmaaktheid regel is, op aarde moeten de mensen ernaar streven.

Hondareda

Goethe kunnen wij met enig recht de held noemen van onze eigentijdse dichter Peter Handke. Zeker als we aan zijn roman *Der Bildverlust, oder Durch die Sierra de Gredos* denken.¹ Hier ontvlucht een geflipte vrouwelijke bankmanager de lelijkheid van een grote

Duitse stad en gaat naar Spanje, waar zij de Sierra de Gredos overtrekt, een gebergte van

¹ Suhrkamp 2002

woeste schoonheid, om vervolgens in Mancha een schrijver te ontmoeten, Peter Handke, die haar levensverhaal te boek zal stellen.

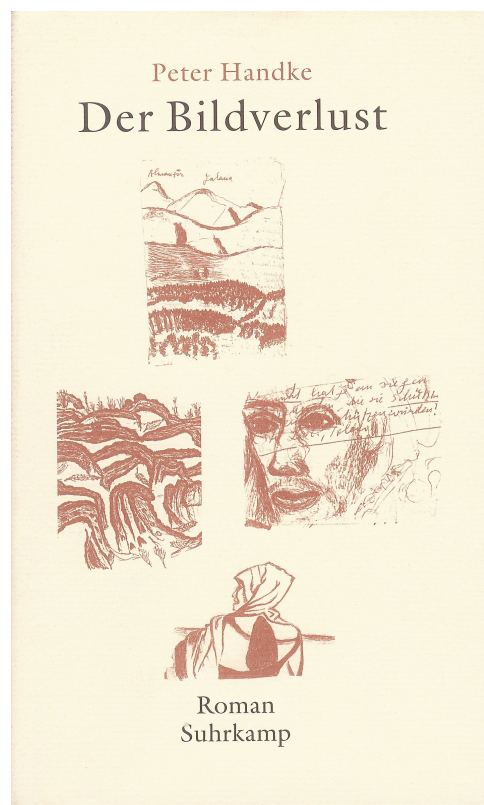
Handke verbindt graag kritiek op de westerse civilisatie met een utopie. In *Der Bildverlust* de leefgemeenschap Hondareda. Droombeeld van een nieuw Numancia in de Sierra de Gredos. De naam herinnert aan een prehistorische nederzetting in de Meseta die meer dan tweeduizend jaar geleden door de Romeinen werd belegerd en met de grond gelijk gemaakt. 'Nooit meer zal iemand zo leven, doen, werken, zijn lot dragen als het volk van Hondareda of Nueva Numancia', noteert de schrijver. Nu staat de klok even stil. Een gebeurtenis uit een verre tijd, de ondergang van een natuervolk, verbindt Handke moeiteloos met de gevoelens en de gedachten van een stadsmens die in een allerlaatste poging met zichzelf in het reine te komen de moderne civilisatie is ontvlucht.

Bildverlust

De westerse samenleving lijdt volgens Handke aan Bildverlust. Diep in het bewustzijn is een imagatieve verhalen met hunder', die troost bren in hoog tempo ververtellers, de profgezanten van de gogegaan. Nu staat de zijn verleden, in zijn komst eruit zal zien, niet meer voorstel-

In een advertentie Handkes roman gevol sehnsucht, een bele mensen. Een en heimwee hangt verlust kent weinig gen geen namen, voltrekt er zich geen faire met een onge-

minacht het 'katastrophensüchtige Erzählen'. In plaats van sensatie wil hij innerlijke ontwikkeling. Hij zoekt het werkelijk grote en wat rijk is aan zin in het ogenschijnlijk kleine, eenvoudige, waaraan de doorsneemens zo makkelijk voorbijgaat. Zijn schrijfstijl doet denken aan Adalbert Stifter. Ook bij Handke voelen we, horen we, zien we: *das Weben der luft, das Rieseln des Wassers, das Wachsen der Getreide, das Wogen des Meeres, das Grünen der Erde,*

leegte. De grote religieuze 'welterschliessenden Bilgen in moeilijke tijden, zijn dwenen. De oude verhalen, dichters en andere afden, zijn in ballingschap verlichte mens stom voor heden, en hoe zijn toekan hij zich al helemaal len.

van Suhrkamp wordt karakteriseerd als een boek boek over mensen. Senssluier van zachte weemoed over hun leven. Der Bildhandeling, de mensen krijavonturen zijn er niet, ook drama, zoals een liefdesaf-lukkige afloop. Handke

das Glänzen des Himmels, das Schimmen der Gestirne.² Tegengif voor de leegte van de geciviliseerde wereld. Een thema van Der Bildverlust is het door mechanisatie vervlakte leven in een anonieme grote stad. Het vergletscherd- worden daar van innerlijk landschap.

Een jonge intellectuele vrouw ontvlucht de stad en gaat naar de Sierra de Gredos om er in de eenzame natuur te onthaasten. De beweging van de hemellichamen, de wisseling van dag en nacht en van de jaargetijden, de groei van de planten, moeten haar ziel de weg gaan wijzen. De natuur als wijze leermeester. Hier ligt voor deze vrouw tegen de boze wereld een heel paradijs aan.

Geen vluchtplaats van kortstondig groen weide geluk, zoals het tropische lustoord voor bezetenen van seks in een roman van Michel Houellebecq.³ Het geluk dat hier de hoofdpersonen Michel en Valérie tijdens een vakantie reis wacht, bestaat uit het zich overgeven aan allerlei uitpattingen en is maar tijdelijk. Heel tijdelijk. Thuis is Michel lang niet zo vrij. In het dagelijks leven is hij een kleurloos ambtenaar op het ministerie van cultuur. Daarnaast bezoekt hij wel fanatiek peepshows waar hij diep-gefrustreerd door een kijkgat naar naakte vrouwen gluurt. Valérie is een succesvol zakenvrouw en heel zeker van zichzelf. In haar privéleven is dit anders. Zij worstelt al enige tijd met een lastig probleem. Op een dag vraagt ze aan Michel: 'wat hebben die Thaise hoeren van jou toch, dat ik niet heb?' Het blijkt hun lichaamstaal, die al snel overeenstemming van gevoelens uitdrukt, of tenminste het bestaan ervan suggereert. Maar nog meer het achterwege blijven van nieuwsgierige vragen die de illusie van het pas gevonden geluk kunnen verstoren. Overigens een thema dat niet alleen in postmoderne literatuur voorkomt. Al in de *Parzival* van

² Vorrede in *Bunte Steine*, 1853

³ *Au milieu du monde*: Plateforme, Flammarion, 2001

Wolfram von Eschenbach leidt een vraag naar de herkomst van de geliefde tot een tragische scheiding.⁴

In het seksparadijs van Michel en Valérie is voor Peter Handkes *'Urworten'*, stemmen die opklinken uit de stilte van het gemoed, welhaast vanzelfsprekend geen plaats. Toch kunnen alleen woorden die waardering behelzen een naam geven aan de dingen zonder dat voor goed de tover verdwijnt waarmee deze zijn omhangen. Oertaal. Hiervan zegt de filosoof Heidegger dat zij het huis is van het Zijn. De zetel van geestelijk gevoel. Parole parlant. Taal die gedachten maakt. Er is nauwelijks een beter voorbeeld te vinden dan het beroemde sprookje vliegenier Antoine haal vertelt de kleinhoren wil dat ookbaar is voor de ogen kan zien.⁵

In Plateforme zijn van Houellebecq het Valérie komt om bij westerse toeristen Thailand. Michel Wat van hem nog dragingen, een soort lijkt voor goed weg.

De Saint-Exupéry

Le petit Prince van de Franse de Saint-Exupéry. In dit verne prins aan wie het maar als het wezenlijke onzichtmen toch met het hart goed

het moslimterroristen die verhaal mogen uitblazen. een bomaanslag op een door druk bezocht seksparadijs in raakt in een zware depressie. over is, zijn menselijke gestructuur, maar zijn gevoel

Houellebecq en Handke zijn beiden nogal pessimistisch gestemd met betrekking tot de toekomst van het westen. De *'littérature engagée'*, die in het laatste kwart van de vorige eeuw de idealen van de verlichting uitdroeg, hebben ze morsdood verklaard. Zij zien de moderne mens opgesloten in een virtuele ruimte, waar zijn leven beheerst wordt door consumptie en mediale enscenering. Een homunculus, waar Mephistopheles trots op zou kunnen zijn, met weinig natuurlijke ervaringen en zonder persoonlijke idealen.⁶ De moderne media zetten voor deze kunstmens alles wat belangrijk is in scène: liefde, seks, macht, geld en reizen. Houellebecq gelooft niet meer in een goede afloop. 'Voor het westen voel ik geen haat, hooguit een diepe minachting', schrijft hij. 'Image junkies' hebben de verlichting klein gemaakt en de weg gebaand voor nieuwe religieuze fundamentalisten.⁷ Handke ziet nog wel toekomst. Hij houdt vast aan een mogelijk herstelprogramma voor de verlichting door het waarnemen te intensiveren. *'Das Schauen ist der Anfang!* Bij hem

⁴ Rond 1210

⁵ Editions Gallimard, 1946, texte et illustration

⁶ Mephistopheles is het duivelse genie in *Faust* van Goethe

⁷ 'Image junkies', term van Susan Sontag

komt het helemaal aan op onbevangenheid, op iets kunnen vertellen zonder vooringenomenheid. *Wenn mich etwas gedrängt hat, dann war es die allgemeine Befangenheit und auch meine eigene in ein bisschen weniger Befangenheit umzuwandeln.*⁸

Handke heeft zich nooit een achtenzestiger gevoeld. Hij had al vroeg afkeer van het constant categoriseren en conceptualiseren van het leven. De mens verliest volgens hem hierdoor makkelijk het echte realiteitsgevoel. Elke vorm van abstract denken, die zich blijvend van het leven losmaakt, scheidt een wereld van *waren* en is een ziekte. Handke streeft uit alle macht naar herstel van de oorspronkelijke eenheid van woord en zaak die vooral in de moderne stad is verloren gegaan. Terug naar de natuur! In *Der Bildverlust*, maar ook in een toneelstuk als *Die Fahrt im Einbaum*, schrijft hij met hartstochtelijke bewogenheid over de spontaniteit van de geest in zijn vereniging met de natuur en over de mystieke kracht van het leven in face to face groepen.⁹

Ehrl-König

Het literair-filosofische debat over de verlichting wordt tegenwoordig natuurlijk niet alleen door Handke en Houellebecq gevoerd. Een andere interessante figuur uit de westerse literaire scene is Martin Walser. Ook hij laat een oorspronkelijk filosofisch geluid horen. In navolging van Friedrich Nietzsche stelt hij in zijn roman *Tod eines Kritikers*¹⁰ de totale joods-christelijke traditie van gerechtigheid verantwoordelijk voor de huidige crisis in zingeving. Walser legt vol ijver de bijl aan de wortel van de boom. In het slothoofdstuk van zijn boek leest men: *‘Was vor 2000 Jahren als mosaischer Ruf nach Gerechtigkeit begann, werde als Nihilismus einer TV-kultur enden.’* Ook van Walser krijgen de media, zinnebeeld van een exhibitionistische leefstijl, de schuld van het vooruitgangsdebacle in het christelijk avondland. Want niets lijkt tegenwoordig meer echt. Alles wordt in scène gezet, als in een overladen schilderij. Menig ego staat dan ook op springen. Het lijkt wel alsof iedereen de plicht heeft zijn leven als gekweld, of juist als een groot succes voor te stellen, veel meer dan het in werkelijkheid is.

Walsers *Tod eines Kritikers* speelt in een literair wereldje, waar *fault play* onder critici, uitgevers en broodschrijvers aan de orde van de dag is. Een jonge schrijver, genaamd Hans Lach, voelt zich verraden door André Ehrl-König, een joodse recensent voor wie hij tot dan grote bewondering had gekoesterd. Ehrl-König heeft tijdens een tv-show in een meesterlijk gespeelde woedeaanval Lachs nieuwe roman volledig neergesabeld. Zogenaamd ter wille van de gerechtigheid, maar in werkelijkheid om zelf te kunnen schitteren. Volgens literatuurkenners een parodie op de van de tv bekende Duitse literatuurpauze Marcel Reich-Ranicki.

⁸ Interview in *Die Zeit*, 2 februari 1996

⁹ *Die Fahrt im Einbaum*, Suhrkamp 1999

¹⁰ Suhrkamp 2002

André Ehrl-König heeft zo zijn vaste standpunten. In de roman van de sensibele Hans Lach las hij een aanval op de joods-christelijke wortels van de verlichtingsmoraal. Alsof de bijbelse God de mens slechter en niet juist beter zou hebben gemaakt, riep hij pathetisch uit. Ook Lachs pleidooi voor de ontwikkeling van een romantische volksaard viel heel slecht bij de o, zo politiek correct denkende Ehrl-König. Hij zou hebben moeten denken aan vroeg nationaal-socialistische parolen, zoals van ideologen als Erwin Guido Kolbenheyer, Hanns Johst en Hans Grimm. Waren niet van laatstgenoemde de verfoeilijke woorden: ‘Volk ohne Raum?’¹¹

Arme Lach!
kige kind in
*Erlkönig*¹²
maar uit-
mein Vater,
Erlkönig hat
Naar Lachs
theïstische
g e h o o r
dat juist het
geboden de
het doen
König ab-

Albert Sterner, 1910

Evenals het ongeluk-
Goethes ballade
kan hij alleen nog
roepen: ‘*Mein Vater,*
jetzt fasst er mich an!
mir ein Leids getan!’
stelling dat mono-
godsdiensten slechts
zaamheid prediken en
gewillig opvolgen van
mensen verleidt tot
van kwaad, wil Ehrl-
soluut niet luisteren.

Ook de boodschap dat het joods-christelijk heilsdenken in de profane wereld al lang voet aan de grond heeft gekregen, waar het glans geeft aan consumptie en kapitalisme, is hem niet welgevallig. Hij blijft Lach afschilderen als een trouweloos schrijvertje. Als deze hem uit wanhoop met de dood bedreigt, weet de criticus ook dit nog publicitair uit te buiten. Op een dag is Ehrl-König verdwenen. Men vindt slechts zijn bebloede trui en Hans Lach wordt beschuldigd van moord.

In iedere boom een andere God

De aanval van Walser op het monotheïsme staat niet op zichzelf in de Europese geschiedenis. Zo kan hij in *Tod eines Kritikers* dan ook verwijzen naar de schrijver en cultuurfilosoof Ernst Jünger die in de vorige eeuw de verering van één God door christenen weinig vriendelijk *een duizendjarige inteelt* noemde. Zoals ook andere moderne uitingen van godloochening is de kritiek van Walser en ook van Jünger op het christendom niet goed denkbaar zonder het werk van de negentiende eeuwse filosoof Friedrich Nietzsche. Deze noemde zichzelf gaarne ‘de filosoof met de hamer’ en waarschuwde mensen voor de pijnlijke consequenties van zijn leer. Hij schiep een mythische vertelling met als hoofdper-

¹¹ *Volk ohne Raum*, München 1926, 1943

¹² *Hamburger Ausgabe*, Band I, C.H. Beck, München 1978

soon de profane verlosser Zarathustra.¹³ Deze ontmoet in het begin van het verhaal een heilige die zijn hele leven in eenzame wouden heeft doorgebracht, waar hij de ganse dag tot God bidt. De oude man is er helemaal van overtuigd geraakt dat voor een mens tucht en onthouding goed zijn. Versterving is de enige weg naar het paradijs. Zarathustra is over hem zeer verbaasd. Hij vraagt zich af hoe het toch mogelijk is dat de oude nog niet van de dood van God heeft gehoord. Lang blijft Zarathustra niet bij hem. Hij moet naar de stad, om daar de mensen te vertellen van de *Übermensch*. Hij wil hen helpen zich los te maken van het christelijk geloof, te kiezen voor een vrije moraal en de traditionele religieuze tegenstellingen van goed en kwaad, diesseits en jenseits, verstand en gevoel achter zich te laten. - *Also begann Zarathustra's Untergang*.¹⁴

Houellebecq richt de pijlen van zijn kritiek niet zozeer op het christendom als wel op de islam. In Plateforme spelen moslims een macaber spelletje met westerlingen als Michel en Valérie. Belust op seks gaan dezen geheel argeloos hun noodlot tegemoet. Wat geschiedt? In naam van Allah - de Ene! - jagen radicale moslims een golf van apocalyptische terreur over het Eldorado Afrodite in Krabi. Zij maken in één klap van het hedonistische paradijs van Michel en Valérie oorlogsgebied, waar strijd wordt geleverd tegen de ongelovigen. De dar al harb. Het lijkt wel een plotselinge natuurramp, die willekeurig slachtoffers maakt, maar is een menselijke daad van grote wreedheid. Zij die uitgekozen zijn om te sterven, zoals Valérie, hebben nergens weet van. Evenals bij een aardbeving, een orkaan of een grote overstroming waren ze alleen maar op een verkeerd uur op een verkeerde plaats.

Een schrijver mag heel veel: orgieën, moordfantasieën, koelbloedige wraak. Als het maar literatuur blijft, met altijd de ondertoon: 'Het is hopelijk toch niet waar!'¹⁵

Heel anders dan Houellebecq schrijft Handke. Bij hem vinden we zulke verwachtingsvolle literatuur. Zijn kritiek op de moderne maatschappij die mensen 'versingelt' en van hen sociale autisten maakt, behoudt deze geruststellende ondertoon. Er zijn altijd twee schijnbaar tegengestelde bewegingen in zijn romans: een vlucht uit de civilisatie en een langzame terugkeer. Hij is de 'bekeerde' waarnemer die vanaf de vertelling *Langsame Heimkehr*¹⁶ tot aan *Der Bildverlust* van een nieuwe tijd droomt. 'Wieder wie vor der Geschichte als Historie...' Geschiedenis niet als kroniek, chronologisch geordend, zonder onderlinge samenhang, maar geschiedenis die wij daadwerkelijk ervaren. Voor Handke is het kenmerkende van het geschiedverhaal beweging. Wij staan niet buiten, of zelfs tegenover de

¹³ *Also sprach Zarathustra, ein Buch für Alle und Keinen*, 1e druk Chemnitz 1883

¹⁴ Zarathustra's Vorrede I - II

¹⁵ F. Raddatz, *Die Zeit* 24/2002

¹⁶ 1979

geschiedenis, maar ons leven is geschiedenis. Henri Bergson sprak in *L'évolution créatrice*¹⁷ van een scheppend proces. Het beweeglijke leven dat we zijn is een proces van continue creatie, even onherhaalbaar als onvoorspelbaar. Maar omdat wij ons gebeurtenissen uit het verleden kunnen blijven herinneren, is het toch mogelijk ons bestaan als een geheel te zien. Wat ons nogal eens door kunstgrepen van het rationele denken ontgaat.

Bij de bomen, de bron, het ruisen van de wind begint de metafysica. In het concrete, alleen in het concrete, verschijnt wat er boven uitgaat en tot levende herinnering wordt. Hiervoor heeft het bewustzijn een apart vermogen, direct verbonden met het leven. Intuïtie, of onmiddellijke innerlijke aanschouwing. Zie hier, de boodschap van de dichter-filosoof Handke. Toch kunnen de door hem geschapen personages hun levensgeschiedenis niet zonder hulp van anderen vertellen. Er moet een prikkel uit een sociale groep komen. Zo wordt in *Die Fahrt im Einbaum oder Das Stück zum Film vom Krieg*¹⁸ het verhaal door de 'Medienmensch' in gang gezet. De natuurlijke vijand van de goddelijke dichter. Hier verbeeld door drie journalisten die met hun kritiek de 'honigwarmen Naturfrieden der Wörter' verstoren. In de vertelling *Der Bildverlust* is er eerst een lange tocht met vreemde ontmoetingen. Die junge Schachspielerin in der Herberge, der abgedankte Kaiser auf der alten Passstrasse, die Jäger ohne Wild. Dan pas komt de schrijver. Het verhaal is dan al klaar.

¹⁷ 1907

¹⁸ 1999

Eerst moeten de maskers af! Terug naar de oorsprong, de oertijd, de beginwoorden. Dan wordt alles tegelijk werkelijk en onwerkelijk. De afstand tussen tijden, jaargetijden en plaatsen wordt kleiner en groter. Met de woorden 'er was eens' begint de tover. Zoals in *Lucie im Wald mit den Dingsda*.¹⁹ Dit verhaal van Handke begint met een regel uit Lucy in the sky with diamonds van John Lennon en Paul McCartney ... *'Picture yourself in a boat on a river ...'* Lucy ziet sinaasappelbomen en een hemel van marmelade; bloemen van cellofaan, geel en groen, steken boven haar uit; iemand roept haar, een meisje met ogen die stralen als de zon.

De 'bekeerde' waarnemer heeft weet van de tekorten van het moderne leven. Maar nog meer heeft hij feeling voor de wonderen die kunnen plaatsvinden tijdens wereldse aangelegenheden, naast het aardse, samen met het ongewijde.

¹⁹ 1999